

Hillevi Helmfrid

Natursyner

Tre svar på vad natur är

rapport nr 1 • report no 1 • Uppsala 2007
Institutionen för stad och land • Department for Urban and Rural Development
SLU -Sveriges lantbruksuniversitet • Swedish University of Agricultural Sciences

SLU
Institutionen för stad och land
Rapport nummer 1 • 2007

Ansvarig utgivare: Clas Florgård
ISSN 1654-0565
ISBN 978-91-85735-00-6
© 2007 Hillevi Helmfrid, Uppsala
Tryck: Repro, Uppsala
Omslagsbilder: Institutionen för stad och land SLU; Riksantikvarieämbetet,
Pål-Nils Nilsson

Författarens förord

Den här texten tillkom från början som en beställning från LRF, som önskade ett underlag för en intern dialog om natursyn och hållbarhet. Sedan texten blev färdig har den väckt intresse långt utanför LRF:s kretsar. En förkortad version har tryckts i samarbete mellan LRF och Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, och läses av människor som arbetar praktiskt med hållbar utveckling på olika sätt. Det du nu har i din hand är den oförkortade originalversionen tänkt att användas framför allt i utbildningssammanhang.

Att skriva om natursyn och hållbarhet har varit en oerhört lärorik process. Tack Jan Eksvärd som gjorde det möjligt. Ett varmt tack också till alla som bidragit med insiktsfulla synpunkter, korrektur, litteraturtips och ovärderlig uppmuntran: Yvonne Gunnarsdotter, Ulrich Nitsch, Lars Odén, Lars Paulsson, Lena Jarlöv, Kåre Olsson, Helli Malers, Jan Eksvärd, Anders Tivell, Daphne Tuvevsson och många fler.

Vimmerby, mellan hägg och syren, 2006

Hillevi Helmfrid

Fristående konsult

Hållbar utveckling – Process och Perspektiv

Innehåll

Olika synsätt har betydelse	7
Syfte	8
Metod och disposition	9
Tre sorters natursyn	10
1 Den outsiders källan	10
2 Den sköra evighetsmaskinen	12
3 Den gemensamma kroppen	13
Analys	16
1 Den outsiders källan	16
2 Den sköra evighetsmaskinen	19
3 Den gemensamma kroppen	22
Diskussion	29
Filosofi kontra praktiska rekommendationer	29
Är natursynerna varandra uteslutande?	30
Natursyn och några trossystem	30
Grundmetaforer	34
<i>Från organism till maskin</i>	34
<i>Från maskin till virvel?</i>	35
Motsatser och motpoler	37
Olika vägar till kunskap	38
Etiska frågor	40
Bruka eller betrakta?	42
Natursyn och handling	42
Om författaren	46
Litteratur	47

Olika synsätt har betydelse

I samband med Världstoppmötet i Rio de Janeiro 1992 etablerades en förvånansvärt bred samsyn om angelägenheten att vända dagens utvecklingstrend i en mer hållbar riktning. Sedan dess har många intresseorganisationer, offentliga organisationer, företag och enskilda personer i hela världen försökt dra sitt strå till stacken för att göra utvecklingen mer hållbar.

Vid försöken att omsätta de allmänna orden till praktisk handling har motsättningar av olika slag kommit upp till ytan. Tre sorters oenighet kan urskiljas:

1. Oenighet på grund av olika kunskap
2. Intressemotsättningar
3. Oenighet på grund av olika existentiella grundantaganden

En vanlig uppfattning är att åsiktsskillnader beror på olika kunskap och följaktligen försöker vi ”informera bort” konflikter. Effekten brukar vara begränsad eftersom intellektuella kunskaper omfattar en relativt ytlig del av personligheten, medan våra ställningstaganden i regel styrs från djupare lager.

Egenintressena (på individ eller gruppnivå) filtrerar medvetet eller omedvetet vilken information vi tar till oss. Egenintressena färgar dessutom hur vi tolkar orsakssamband, vad vi ser som problem respektive lösningar, samt vem vi bedömer vara ansvarig.

Våra existentiella grundantaganden fungerar också som filter för hur vi söker och tolkar kunskap. De existentiella grundantagandena utgör en slags inre kartbild till hjälp för vår orientering i tillvaron.

Denna förstudie handlar om våra existentiella antaganden beträffande naturen, d.v.s. vår ”natursyn”. Med natursyn menas bland annat hur vi svarar på frågorna:

- Vad är naturen?
- Hurdan är naturen?
- Vem är människan i relation till naturen?

Denna sorts frågor ligger på en sådan nivå att svaren varken kan vara sanna eller falska. När vi pratar om natursyn rör vi oss alltså i ett landskap av antaganden. Vi gör antaganden om sådant vi inte vet eller känner till. Vissa slags frågor kan besvaras genom vardaglig observation eller genom sofistikerad vetenskaplig metod. Men under all vetenskap, och under all vardaglig observation finns alltid antaganden. Utan antaganden kan vi inte ställa upp hypoteser och inte ordna våra intryck till begripliga mönster. Utan antaganden vet vi inte ens vartåt vi ska rikta blicken.

Det är fullt naturligt att det råder en mångfald av föreställningar och tolkningar av hur tillvaron djupast sett är beskaffad. Detta inte minst i dagens postmoderna, sekulariserade och internationaliserade samhälle. Men det uppstår ofta problem när vi låtsas som att dessa antaganden inte finns så att de ”opererar under ytan” i diskussioner om ekonomi, teknik och samhällsfrågor. Följden blir lätt att vi pratar förbi varandra.

Svårigheten med arbetet för hållbar utveckling kan beskrivas som att människor med olika kartbilder försöker ta ut en gemensam kurs. Vi strider om vems kompass som visar fel eller om vem som är bäst på att orientera. Istället borde vi kanske tala med varandra om vilka kartor vi använder!

Det faktum att vi sällan talar med varandra om vår natursyn och andra existentiella grundantaganden leder till att dessa kan förbli omedvetna även för oss själva. Följden är att våra antaganden inte heller aktivt utforskas, ifrågasätts, förfinas, och integreras med vårt vardags-jag.

Syfte

Den här skriften är tänkt att fungera som underlag för samtal och reflektion där syftet är att fördjupa medvetenhet och förståelse både för egna och andras existentiella grundantaganden om naturen.

Texten vill väcka frågor hos läsaren, exempelvis: Vilken natursyn har jag? Vad grundar den sig på? Vad antar jag? Hur vet jag det jag tror mig veta? Hur uttrycker sig min natursyn i handling? Vilka inre konflikter har jag när det gäller natursyn?

Skriften vill skapa överblick över ämnet och kan användas som en introduktion och inspiration inför fortsatt fördjupning och utforskande.

Metod och disposition

Framställningen bygger på tre kategorier av natursyn. Dessa har vuxit fram ur min egen erfarenhet av femton års teoretiskt och praktiskt arbete med hållbar utveckling. Urvalskriterier har varit att synsätten ska ha betydelse för tolkningen av hållbar utveckling och att de ska vara aktuella i den samtida svenska kontexten. Förstudien gör alltså inte anspråk på att vara idéhistoriskt heltäckande.

De tre natursynerna presenteras i det första kapitlet genom ett ”inifrån-perspektiv”. Jag har ”klivit in” i en tänkt person som helt och fast företräder respektive synsätt och presenterar synsättet för tydlighetens skull nästan agitatoriskt.

I kapitlet ”Analys” diskuterar jag synsätten i ett ”utifrån-perspektiv”, gör kopplingar till litteraturen och belyser genom citat.

I det sista kapitlet ”Diskussion” görs dels övergripande jämförelser mellan de tre synsätten, dels diskuteras aspekter av natursyn som går på tvären genom min uppdelning.

Tre sorters natursyn

Nedan presenteras tre sorters natursyn som alla spelar en viktig roll i den aktuella miljödebatten. Jag låter tre tänkta personer argumentera för sitt synsätt.

1 Den ousinliga källan

Naturen? – Den är därute...men man kan också säga att kroppen, vår djuriska sida, är ett stycke natur.

Men människan är väsensskild från djur och natur. Människan är rationell och kan skilja mellan ont och gott. Huruvida människan har en själ eller inte kan man tvista om. Men ett är säkert; Om någon har en själ så är det människan; och om det finns en gud så är det till människan som denna gud sätter sitt hopp. Men eftersom vi nog måste lämna det där med gud och själen öppet för spekulation, så är människans förnuft egentligen det högsta som vi kan lita till.

I naturen finns ingen moral. Vissa vill hävda att naturen är omoralisk. Se bara hur den enes nöd ger den andres bröd! Men man behöver inte se på det på det viset. Man kan också med Darwin se hur konkurrens främjar kvalitet i det långa loppet. Bara de mest dugliga överlever och får föröka sig. För vår samhällsmoral kan vi välja att hämta inspiration från naturen eller ej. Men ett är säkert: Endast människan har kapacitet att göra moraliska ställningstaganden. Vi kan välja att värdesätta delar av naturen, vissa djur eller vissa arter, men det är människan som värderar. Hur skulle det kunna vara på något annat sätt?

Historiskt har vi gjort enorma framsteg. Från att ha levt skyddslösa inför den vilda och nyckfulla naturen har vi nu lyckats kultivera stora delar av jorden. Vi behöver inte längre vara rädda för vilda djur eller missväxt. Vi förlänger de ljusa timmarna med elektriskt ljus, har bekväma bostäder och kan ägna oss åt annat än den direkta kampen för överlevnad. Vi har kunnat

bygga städer, med allt dessa innebär för mänsklig kreativitet och samvaro. Något man kanske inte alltid tänker på är att hela jordbrukslandskapet är människans verk. Samma sak gäller det vi uppfattar som gästvänliga skogar. Den natur som vi svärmar för är egentligen den kultiverade naturen.

Naturen är robust och yppig. Oupphörligen skapas nya resurser eftersom allt växer och förökar sig. I det stora hela är ju människan förhållandevis liten jämfört med naturen. Naturen har fantastiska återställningsmekanismer som gör att det bara är en tidsfråga tills ekosystem repar sig, även efter radikala ingrepp. Den som kämpat mot ogräs vet att naturen är stark och tålig.

Naturvetenskapen har givit oss förmågan att avkläda livets så kallade mysterier ett och ett. I takt med att vi upptäcker de underliggande lagbundenheterna har grunden lagts för vår teknologiska revolution och hela det välstånd som vår kultur vilar på. Naturen fortsätter att vara en källa för råvaror och har betydelse för rekreation och forskning. Men i relation till produktionsfaktorerna kunskap och kapital spelar naturresurserna en underordnad roll i den moderna ekonomin.

Vad vi ibland glömmer bort är att det vi kallar naturresurser blir resurser först genom människans kunskap. Mineraloljan var till exempel ingen resurs innan vi hade kunskapen om hur den kunde utnyttjas i och med den industriella revolutionen. Ju mer kunskap vi har desto mer naturresurser får vi alltså. Oljetillgångarna i världen har faktiskt ökat, tack vare ständiga nyupptäckter och ny teknik. Domedagsprofeterna underskattar i allmänhet människans kreativitet. Historiskt är det ju så att när en resurs har tagit slut så kommer en annan i dess ställe. I det moderna jordbruket är inte längre marken någon knapp resurs. Kopparn som ansågs knapp för några decennier sedan ersätts idag med glasfiberoptik. Igenvuxna badsjöar kan mycket väl ersättas med rena fina simbassänger.

Historien borde lära oss att istället för att sörja över gamla teknologier, fråga oss vilka resurser som ännu ligger dolda för vårt öga. Vad väntar på oss runt hörnet? Kanske är det på mikronivå i cellernas biokemi och i DNA-molekylerna som framtidens resurser vilar – i naturens informationsresurser?

2 Den sköra evighetsmaskinen

Vi tangerar idag gränserna för vad ekosystemen långsiktigt tål. Detta sker på alla nivåer och symptomen är kända: klimatpåverkan; ozonhål; utarmning av den biologiska mångfalden; avfallsproblem; förorening av luft, mark och vatten; samt ackumulering av gifter i våra egna kroppar. Ekosystemen kan buffra miljöpåverkan till en viss gräns. Men överskrider buffringskapaciteten blir system vilka tidigare framstått som robusta plötsligt sköra och kan kollapsa. Återhämtningstiden kan bli mycket lång. I vissa fall återställs inte ekosystemet utan förvandlas till något annat än det varit. Den kunskap som vi har om hur naturen fungerar pekar entydigt på att vi måste förhålla oss vaksamt och respektfullt.

Därför är det allvarligt att den ekonomi vi lever i har en stor blindfläck. Den räknar inte alls med naturen, som ju är själva basen för vår överlevnad och förutsättning för all mänsklig verksamhet.

Den gröna cellen förmår vad vi människor inte förmår: att omvandla solens strålningsenergi till kemiskt bunden energi och samtidigt skapa ordnade stora molekyler av små utspridda. Detta arbete är förutsättningen för allt annat liv på jorden.

En realekonomi måste inbegripa naturens arbete och grunda sig på de villkor som naturlagarna ställer. Materia kan varken skapas eller försvinna. Kretsloppen är basen för naturens sätt att fungera. Människans påverkan på de naturliga kretsloppen får inte vara så stora att restprodukter ackumuleras varken i fast form, gas eller vätska. För ämnen som vi tar upp från jordskorpan innebär detta att vi måste tillskapa tekniska kretslopp så att ämnena kan användas gång på gång. För ämnen som ingår i de naturliga kretsloppen måste vi anpassa mängd och sort efter naturens förmåga att använda restprodukterna som byggstenar i biologisk produktion. Dessutom måste vi sörja för att de fysiska förutsättningarna finns för att naturens kretslopp ska fungera. Det innebär att vi måste värna om utrymme för biologisk mångfald och gröna solfångararealer.

Den stora utmaningen idag är hur människan åter ska kunna inpassa sig i naturens kretslopp. Man kan diskutera vilken åtgärd som är den viktigaste, men eftersom utmaningen är så stor kan vi inte begränsa oss till en enda lösning. Förändringen måste ske samtidigt i teknologin, ekonomin och livsstilen. (1) Tekniken måste effektiviseras i förhållande till hushållning med ordnad

materia och till verkliga mänskliga behov. (2) Vi behöver också en förnuftigare ekonomi som inbegriper hela systemet och inte lämnar naturen utanför. Dagens system subventioneras av naturen och av kommande generationer. Vägen till en förnuftig ekonomi är att värdesätta naturens arbete och tydliggöra vad det kostar i det långa loppet att bryta kretsloppen. Dessutom är det så att ju längre vi väntar med en omställning, desto kostsammare blir den. (3) Vi behöver också bli bättre på att fokusera på våra verkliga, mänskliga behov, till skillnad från de oändliga önskningar som skapas av reklam och media. Detta är särskilt viktigt med tanke på global rättvisa och att vi om tio år beräknas vara nästan en miljard fler människor på jorden.

Miljöförstöring har förvisso förekommit även i historien. Men i och med den industriella revolutionen upphörde människan definitivt att vara en ekologisk aktör bland andra. Vår inverkan på ekosystemen är idag så stor att det är i människans händer som Planetens framtid ligger. Genom att studera naturens sätt att fungera och egenskaperna hos resilienta system (system som tål förändrade omvärldsvillkor) kan vi utveckla en ny sorts teknologi, en ekologisk ingenjörskonst, där naturen står förebild. Att avstå från dessa möjligheter vore i högsta grad oförnuftigt. Människan står nu i ett vägval mellan att säga av den gren hon sitter på, eller att axla rollen som naturens förvaltare. Stöd för förvaltartanken finns ju också i Bibeln.

3 Den gemensamma kroppen

Människan är inte och har aldrig varit skild från naturen. Våra kroppar består av stoff som är lika gammalt som universum. Vi började bli till för femton miljarder år sedan. Vår sol är en av miljarders miljarder andra stjärnor. I denna oföreställbart stora rymd finns den lilla planeten Jorden. Här sker något förunderligt. Här genereras alltmer sammansatta och medvetna former av liv. Människan är Jorden som blivit medveten om sig själv. Att inse detta är lika revolutionerande som den gång vi upptäckte att jorden är rund och inte platt.

Det räcker med grundläggande naturvetenskap för att inse att människan är ett med naturen. Vi vet att vi människor är beroende av att ständigt utbyta energi och materia med luft, vatten, jord, djur och växter. Det är känt att vi består av samma materia och är beroende av samma sorts energi. Vad vi gör påverkar alla andra varelser, vilket i sin tur påverkar oss tillbaka. Vi vet att väl-

dig lite skiljer oss genetiskt från våra närmaste släktingar bland primaterna. Vi har forskning som visar att närvaron av gröna växter påskyndar läkningsprocessen för sjuka med de mest varierande diagnoser. Människan är invävd i naturens väv.

Vårt moderna intellekt ställer sig ibland i vägen för omedelbara upplevelser. Därför förnekar vi sådant som egentligen borde vara uppenbart – att vi är ett med naturen. Att uppleva – att verkligen erfara – förbundenhet med naturen, förutsätter ett öppet sinne. I naturnära kulturer har förmågan att tona in djur, växter, floder och berg, varit en självklar överlevnadskunskap. Människan har i dessa kulturer ”samtalat” med sina medvarelser i livets väv. Förmågan att ”samtala” med naturen har överlevt hos ett fåtal personer i vår kultur och kan naturligtvis övas upp igen. Den är en slumrande potential i oss alla. Men vår idé om att vi står utanför, eller över naturen, täpper till våra sinnen.

Vi är framvuxna ur ett stort mysterium; universums tillkomst, livets tillkomst och utvecklingen av allt högre medvetanden, på den enda livsvänliga planet som vi känner till. Maskinmetaforen duger inte till att besvara frågor om varifrån och varthän. Den hjälper oss inte att förstå vilka vi är. Helheten är inte summan av delarna. Delarna föds ur helheten på samma sätt som barn föds av sina mödrar.

I livets väv är vi i ständig relation med varandra. Hur vi relaterar formar vilka vi är. Relaterandet föregår delarna. ”För att kunna bli oss själva måste vi vara andra”, var det någon klok person som sa en gång.¹ Djupast sett är vi alla ett, du kan inte känna dig själv utan att känna den väv du ingår i. Innerst inne finns inget ”artikel-jag”, inte ett ting du kan peka på och säga ”detta är jag”. Innerst inne finns ”fält-jaget”, en vibrerande rymd som är förbunden med medvarelserna, helheten och det stora mysterium som vi alla är del av.

Vetenskapen har nu kommit till en punkt där vi kan gå naturnära kulturers gamla visdom till mötes. Den moderna naturvetenskapen beskriver levande organismer som vibrerande system och kvantmekaniken beskriver världen som ”en väv av flytande helhet”.²

I en väv är vi alla jämlika. Här finns ingen naturgiven rätt för människan att sätta sig över och manipulera utifrån egenintressen. Inte ens från ”långsik-

1 Mead, 1932, citerad i Asplund, Johan, Ekosofi.

2 D. Bohm, citerad i Michaeli, Inga, På jakt efter en världsbild med fördjupad människosyn.

tigt hållbara” egenintressen. Hur vi gör det vi gör är viktigare än vad vi gör. Avsikterna viktigare än resultatet. Eftersom vi lever i samma kraftfält sätter våra avsikter, tankar, känslor och förhållningssätt spår, även om vi försöker dölja dem. Att låta målen helga medlen är att lura sig själv.

Dagens miljöproblem signalerar att vi hamnat i en återvändsgränd. Enda vägen ut ur denna återvändsgränd är en genomgripande förändring av vårt förhållningssätt till oss själva och till livet. Vägen går via hjärtat och att med ödmjukhet öppna sig för det stora mysterium som tillvaron är. Ord som vördnad, respekt, helighet och kärlek behöver åter tas i bruk, respektive återges sin egentliga innebörd. Att säga att alla varelser är jämlika är inte att nedvärdera människan i förhållande till djur, växter, mark, vatten, luft och ekosystem. Vi bör istället förstå det som en utvidgning av humanismen, på samma sätt som vi gjorde då vi avskaffade slaveriet. Någon kanske vill invända att slaveriet ännu inte är avskaffat och att det ännu finns mycket att göra när det gäller att försvara mänskliga rättigheter, att vi i denna situation inte har råd att tänka på naturen. Men här finns ingen motsatsställning. Genom att vidga perspektivet till att gälla hela livets väv fördjupar vi också vår förståelse. En fördjupning som också kommer försvaret av mänskliga rättigheter tillgodo. Med kärlek, respekt och vördnad är det inte så att de riskerar att ta slut när fler får del av den, tvärtom, den växer ju fler som omfattas.

Analys

1 Den ousinliga källan

Jag har kallat den första natursynen för Den ousinliga källan. I denna ”påse” har jag hållt samman flera av idéhistorians stora motsättningar vilket vid en första anblick kan verka förvirrande. Men för förståelsen av hållbar utveckling är likheterna viktigare än skillnaderna. Det som håller samman detta perspektiv är:

- Människa och natur är åtskilda. (har skilda sfärer)
- Människan är subjekt, naturen objekt.
- Människan står över naturen. (Hon är Guds företrädare på jorden [kristendom, judendom, islam], hon står högst upp på evolutionens stege [darwinism]), hon är den enda som kan värdera [västerländsk moralfilosofi].
- Naturen kräver ingen särskild omsorg (den är vild, tålig, robust och yppig)
- Mänsklig behovstillfredsställelse står i centrum. Naturen är ett medel.
- Det finns inget heligt i naturen.

En del av denna natursyn känner vi igen från vår vardag. Vi talar om att ”gå ut i naturen” och upplever naturen som någonting ”utanför”. Det som är ”innanför” benämner vi sällan, eftersom det är så självklart: människans värld.

Subjekt – objektrelationen är också del av vårt vardagliga tankegods. Det är människan som agerar, värderar och brukar jorden. Naturen ses som passivt föremål för vårt handlande och för vårt värderande. Endast människan står för medvetande och avsikter. Detta synsätt växte fram under upplysningstiden

och genomsyrar vårt västerländska tankemönster i så hög grad att vi har svårt att föreställa oss att det skulle kunna vara på något annat sätt.

I min studie kan jag inte se några avgörande skillnader mellan kristendom, judendom och islam, när det gäller natursyn i relation till hållbar utveckling. I alla tre religioner ses människan som skild från, och som högre stående än naturen. Människan ses som Guds ställföreträdare på jorden och naturen har givits henne som redskap. Hur detta redskap får och bör användas finns det sedan olika uppfattningar om. Här är skillnaderna inom religionerna troligen större än skillnaderna mellan dem (se avsnittet ”Natursyn och några trossystem”).

En annan konflikt som upptar mycket plats i litteraturen är den mellan religiös respektive sekulariserad världsbild. Särskilt Darwins utvecklingslära skapade på sin tid stor debatt och väcker fortfarande heta känslor i vissa kretsar. Även här vill jag tona ned skillnaderna. Analogt med religionerna har darwinismen åberopats för vitt skilda tolkningar när det gäller människans rättigheter och skyldigheter gentemot medvarelserna och jorden (se avsnittet ”Natursyn och några trossystem”).

Historiskt har naturen, särskilt här i Norden, upplevts som vild, stark, skrämmande och oändligt stor. Rädslan för det vilda beskrivs målande i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings Saga:

I skogarnas mörker bo oheliga djur, vilkas käkar äro väpnade med hemskt glimmande tänder eller vassa näbbar, vilkas fötter bära skarpa klor, som längta efter att klänga sig fast vid en blodfylld hals, och vilkas ögon glimma av mordlust. [...] Ondskefull är naturen, lömsk som en sovande orm, intet kan man tro.³

En kristen tolkning som passade bra mot denna bakgrund var att människan har till uppgift att tämja och förädla naturen. Denna tolkning bör ha stämt bra med allmogebondens vardagserfarenheter av kamp mot ogräs, farsoter, vädrets nyckfullhet och vilda djur. Begreppsparet kultur/natur blev en parallell till begreppsparet gott/ont och ande/materia. Även om vår rädsla för naturen har mildrats avsevärt i modern tid så bygger dessa begreppspar än idag logiken i vårt språk och har genklang i vårt kollektiva undermedvetna.

3 Lagerlöf, Selma, Gösta Berlings Saga 1891, återgiven i: Naturskyddsföreningens årsbok, Långt borta eller nära – om vårt förhållande till naturen.

I samband med industrialiseringen har bilden av naturen förändrats. Naturen ses fortfarande som stor, stark, robust och tålig. Men tonvikten ligger nu inte så mycket på gott och ont, som på nytta. Naturen ses som en outsinlig källa att ösa ur och fokus har förskjutits från hurdan naturen är mot hur nytigheterna effektivast kan utnyttjas. Detta synsätt är välbekant eftersom det genomsyrar vår tids dominerande politiska ideologier (från höger till vänster). Det ligger till grund för den neoklassiska ekonomin och flera andra samhällsvetenskapliga discipliner. Nyttoperspektivet avspeglas i vårt språk när vi använder ord som ”naturresurser” och ”naturkapital”.

Naturen ses inte som helig. Kristendomen och den västerländska humanismen har avgränsat området för helighet till människan. Sekulariseringen och nytttomoralen har därutöver satt själva begreppet ”helig” på undantag.

Eftersom naturen förutsätts vara robust och yppig finns det inom detta synsätt en tendens att lämna naturen utanför fokus. Intresset riktas istället på mänsklig behovstillfredsställelse, där teknologi och ekonomi ses som de viktigaste medlen. Hos människor och organisationer som inte känner något behov av att tala om natursyn är det därför troligt att denna natursyn slumrar i det omedvetna. När naturen ändå ska analyseras blir perspektivet starkt antropocentriskt (människocentrerat) och ofta drivs tanken om substitution (att knappa resurser kan ersättas av mindre knappa genom tekniskt framåtskridande) långt. Nedan ett exempel på detta från en av Sveriges ansedda naturresursekonomer Marian Radetzki:

Två centrala drag hos en god miljö är att den garanterar mänsklig överlevnad och bekvämlighet. Graderna av överlevnad kan åtminstone mätas med en viss objektivitet. Den grad av bekvämlighet som orsakas av miljöfaktorerna, däremot, bestäms av subjektiva uppfattningar, och varierar förmodligen mellan olika individer. Vissa människor kan exempelvis finna tystnad i högsta grad önskvärd, medan andra inte känner sig väl till mods utan buller i bakgrunden.

[...]

Det tekniska framåtskridandet ger också ökande möjligheter att upprätta mikromiljöer som är bättre anpassade än den naturliga omgivningen till mänskliga behov, eller som isolerar från en försämrade makromiljö. Ett något banalt exempel är simbassänger som skyddar de badande från maneter, obehagliga temperaturvariationer och nedsmutsning av havsvattnet. Ett annat är slutna köpcentra som gör det möjligt för de handlande att undvika regn, buller och avgaser på gatan.

[...]

Spridningen av för människan särskilt avpassade mikromiljöer har den intressanta bieffekten att koncentrera såväl människor som ekonomisk aktivitet, och att därmed förglesa eller helt tömma andra områden på befolkning. [...] Men tiden läker de flesta sår, och så småningom återgår "glesbygderna" till något som i alla fall påminner om det ursprungliga naturtillståndet.

[...]

Vår generation har kanske föga sinne för de futuristiska mänskliga miljöer som kan göras möjliga av det teknologiska framåtskridandet. [...] Likväl kan detta vara de miljöer som framtida generationer kommer att föredra, även om de fick välja.⁴

2 Den sköra evighetsmaskinen

Den sköra evighetsmaskinen har jag valt att kalla en natursyn som tagit tydlig form under de senaste två decennierna. Denna natursyn är nära förbunden med framväxten av begreppet hållbar utveckling, även om företrädare för alla tre synsätten talar om hållbar utveckling idag.

Bilden av Den sköra evighetsmaskinen har spelat en avgörande roll i den höjning av miljöfrågans status som skett under de senaste decennierna och som tagit sitt uttryck i att miljöfrågan från att ha företrätts av små marginella grupper i samhället, flyttat in till styrelserummen och politiken.

Den sköra evighetsmaskinen har mycket gemensamt med Den ousinliga källan. Även här ses människan som subjekt och naturen som objekt. Även här står människan och hennes behovstillfredsställelse i centrum och det är bara människan som ses som ett moraliskt subjekt (anses förmögen att värdera).

Men på tre sätt skiljer sig detta synsätt från Den ousinliga källan:

- På det materiella planet är vi förbundna med och beroende av naturen.

⁴ Radetzki, Marian, Tillväxt och Miljö.

Analys

- Naturen är skör, komplex, ändlig och ställer villkor.
- Nyttotänkandet måste förstås på lång sikt och inbegripa möjligheter för alla människor.

Företrädare för Den sköra evighetsmaskinen betonar att vi är beroende av naturens materialflöden. Vi är beroende av föda, rent vatten, ren luft och av att kunna lämna ifrån oss våra restprodukter. Vad vi gör påverkar naturens förmåga att försörja oss. Genom att förstå naturens sätt att fungera och respektera de absoluta gränser som naturen sätter, kan vi nå långsiktig bärkraft.

Denna natursyn har vuxit fram ur erfarenheten av miljöproblem som ändrat karaktär: från att ha varit lokala och påtagliga, till att bli globala och diffusa. Det finns en ökad medvetenhet om att naturen har sina begränsningar och att om vi inte respekterar dessa begränsningar drabbar det i slutänden människan. Naturen har blivit någonting abstrakt som kräver stor tankekraft att förstå. För att veta "vad naturen tål" behövs expertkunskap och resultatet av ens handlingar kan bli helt annorlunda än det var tänkt.

Denna natursyn kan man finna i Brundtlandrapporten och dokumenten från Rio samt i många statliga utredningar om Hållbar utveckling. Man kan också hitta den i 1990-talets miljöforskning. Ett tydligt exempel är Det Naturliga Stegets (DNS) ansats kring "fyra systemvillkor", där ambitionen var att i ett fåtal grundprinciper fånga villkor som måste vara uppfyllda för att naturen ska kunna bära oss även i framtiden. Underförstått finns ett antagande om att bara människan sköter sin planet (maskin) väl, så finns förutsättningarna för att den ska kunna bära oss i evighet. Därav ordet evighetsmaskin i rubriken. Maskinen som metafor fanns också med i DNS tidiga illustrationer där man kunde se gubbar som vrider på rattar. Budskapet är att det är viktigt att styra materialflöden i lagom takt och undvika anhopning. Modellen fokuserar på att skapa anpassade och lagom stora materialflöden mellan olika sfärer: litosfären, pedosfären, atmosfären, hydrosfären, biosfären, sociosfären, teknosfären och humansfären.

Karl-Henrik Robèrt skriver i sin bok Det Nödvändiga Steget:

Konsekvenserna av lagen om materians oförstörbarhet leder automatiskt fram till kretsloppsprincipen, som är den minsta gemensamma nämnaren för alla utålliga samhällen: De sopor och molekylospor som vi låter läcka från samhället

till naturen måste kunna processas och uppärbetas av kretsloppen där. När ett uthålligt samhälle är i materialbalans, innebär lagen om materians oförstörbarhet: Precis samma materialmängd som vi importerar från naturen till samhället i form av resurser (mat, biobränsle, timmer, massa mm) måste i form av restprodukter lämnas tillbaka till naturen för uppärbetning. Den minsta gemensamma nämnaren för uthålliga samhällen kan kortare uttryckas: Materialomsättningen i samhället inpassas som en integrerad del i naturens kretslopp och på naturens villkor, så att inget sopberg växer och inga molekylsopor ökar i naturen.⁵

Av två anledningar är det särskilt intressant att titta på DNS idévärld. För det första med tanke på det stora genomslag som DNS natursyn fått inom både näringsliv och politik, främst i Sverige, men även i några andra industriländer. DNS har spelat en avgörande roll i att föra in miljöengagemang i sammanhang där detta tidigare varit frånvarande. För det andra för att DNS tillsammans med forskare från Chalmers gjort sin idévärld tydligare än de flesta andra parter i miljödebatten.

För jordbrukets del har denna natursyn tillämpats i konsensusdokumentet ”Den livsviktiga näringen” från 1993. Diskussionen här hålls kort med hänvisning till det som redan finns tydliggjort i nämnda dokument. Intressant är att notera vad den konsekventa tillämpningen av ”systemvillkoren” bidrog till: Företrädare för ekologiskt och konventionellt lantbruk kunde överbrygga tidigare meningsmotsättningar med stöd i DNS synsätt och nå en enighet genom att kliva in i en helt ny referensram. Samtidigt upplevde många av deltagarna i processen att DNS synsätt utslöt många frågor som de ansåg hörde till hållbar utveckling. Lösningen blev att i inledningen av dokumentet nämna dessa uteslutna områden under rubriken ”Avgränsningar”: ”djuretik, hälsa, livsmedelskvalitet, arbetsmiljö och livskvalitet för lantbrukaren, landskapsestetik, kulturminnesvård, genmodifierade organismer mm”. Gemensamt för dessa frågor är att de inte kan hanteras inom ramen för maskinmetaforen.

Betecknande för synsättet Den sköra evighetsmaskinen är begreppen ”natural resource management” och ”ekologisk ingenjörskonst”. Genom kunskap och förnuft kan människan förvalta naturen så att den inte förstörs. Genom att lära mer om naturens sätt att fungera kan vi lära oss att själva skapa hållbar teknologi.

Kristendomens förvaltartanke både hör och hör inte till Den sköra evig-

5 Robèrt, Karl-Henrik, Det Nödvändiga Steget.

hetsmaskingen. Enligt förvaltartanken är människan visserligen skapad som Guds avbild, men naturen är också Guds skapelse och det är människans plikt att förvalta den. Naturen betraktas som skör, den behöver vår omsorg, och det finns gränser för vad vi får göra med naturen. Förvaltartanken utsträcker begreppet helighet till att också omfatta naturen, men det är fortfarande en avgörande skillnad mellan människa och natur. Likheterna med Den sköra evighetsmaskinen är stor, men här finns en avgörande skillnad: närvaron av begreppet helighet som annars saknas i det ovan nämnda synsättet.

3 Den gemensamma kroppen

Det synsätt som jag har valt att kalla Den gemensamma kroppen skiljer sig markant från de två ovanstående när det gäller antaganden och grundmetoder. Skillnaden mellan detta och de två ovanstående är långt vidare än skillnaden mellan de två ovan nämnda. Liksom i Den ousinliga källan har jag här ”hällt ihop” tankegods från vitt skilda traditioner i samma ”påse”, men försöker peka på det som är gemensamt.

Historiska rötter till detta förhållningssätt hittar vi framför allt hos naturfolken. Beskrivningar av de naturnära kulturernas världsbild är ofta svåra för oss att tillgodogöra sig. Detta beror på att vårt moderna västerländska språk förutsätter sådana kategorier som: tid, rum, individ, ägande, mål, medel, nytta, framsteg, materia och ande. För Hopi-indianerna i Nordamerika finns inget abstrakt koordinatsystem av tid och rum där händelser äger rum. Deras verklighetsuppfattning består istället av enheterna det manifesta och det icke manifesta. Till det manifesta hör allt som är eller har blivit uppenbart för våra sinnen, ett slags oändligt utvidgat nu, där allt som ”har hänt” fortfarande är med i skapandet av tillvaron. Till det icke-manifesta hör tankar, drömmar, längtan, minnen och sägner, dvs. allt som kan hänföras till inre mentala processer. Det icke manifesta rör sig mot det som vi kallar framtiden. Det strävar efter att manifesteras liksom blomman som ännu ligger icke manifest i fröet, längtar efter att bli till. Hopis gör ingen skillnad mellan materia och ande. Allt är liv. Det som vi kallar själ omskriver Hopis med ”det som förnims i hjärtat”. Här avses inte bara människans hjärta utan lika mycket i växternas, djurens och tingens ”hjärta”.⁶

6 Hultman, Gunilla, Livets väg – en bok om Hopi-indianerna.

Indianfolk i centrala Anderna har uppmärksammats för den överväldigande biologiska mångfalden som genereras genom deras sätt att bruka jorden. Förklaringen sägs ligga i deras natursyn. Grundmetaforen är livets väv. Marken ses som en form av liv. Berg, floder, vind och stjärnor är andra former av liv – vid sidan av djur, växter och människor. De olika formerna av liv när varandra ömsesidigt, så att alla kan återskapas. Man skiljer inte på ande och materia och gör inte heller som vi någon åtskillnad mellan levande och inert.⁷ Allt är liv. Eftersom man inte har begreppet ”framsteg” så strävar man inte som i vår växtförädling efter att ersätta gamla sorter med nya, bättre. De nya sorterna ses varken som bättre eller sämre, utan som nya familjemedlemmar som välkomnas att samexistera med de gamla. Följden är att det finns inte mindre än 3000 potatissorter i Anderna, något som överraskat experterna. ”Den västerländska människan har förlorat förmågan att låta naturen nära henne”, menar företrädare för den Andinska världsbilden. För att kunna föra samtal med medvarelserna i livets väv behöver man ”tona in” den andras signaler och följa det som den andra rekommenderar. Den som gör sig tillgänglig för detta subtila samtal blir också närd och understödd.⁸

Vårt begrepp ”ägande” har ingen motsvarighet hos de naturnära kulturerna. I lika hög grad som människorna äger marken – äger marken människorna. Relationen innebär ett ömsesidigt givande och tagande. Detta gäller även människor emellan. Att vilja ha allt för egen del, att sätta sig över andra, eller att kräva för mycket från naturen har i de naturnära kulturerna tolkats som ”besatthet”.⁹

Gemensamt för de naturnära kulturerna är synen på tillvaron som en absolut enhet. Man gör ingen uppdelning mellan ande och materia, levande och inert, profant och sakral.¹⁰

Vissa drag i österländskt tankegods passar också väl in i den natursyn som jag kallat för Den gemensamma kroppen. Föreställningen om tillvarons absoluta enhet och strävan efter harmoni återfinns inom taoismen. Även här ses

7 Inert betyder överksam eller trög. Jag föredrar att använda detta ord framför ordet dött när jag beskriver de naturnära kulturernas synsätt. I mänskligt tidsperspektiv synes bergen överksamma, rentav döda. I ett längre tidsperspektiv vet vi att berg föds, växer, åldras och transformeras analogt med allt annat levande, bara det att processen är ”trög”.

8 Rengifo Vasquez, Grimaldo, Culture and biodiversity in the Andes.

9 Wagner, Ulla, Naturnära folk och samhällen.

10 Ibid. (dvs samma bok som ovan)

jorden, floder, vind och berg som levande. De formas av lokala strömningar i den kosmiska andan (Feng-shui). Även här finns djup respekt för icke-mänskligt liv utifrån upplevelsen att vi alla är en del av samma väv.

Men till skillnad från de ovan beskrivna naturfolken har de stora österländska trossystemen uppstått i teknologiskt och organisatoriskt avancerade civilisationer, samhällen som gjort stora energiuttag från naturen för att bygga städer och monument. Istället för den absoluta naturnärheten som finns hos naturfolken har man i Kina intressant nog erfarenheter av miljöförstöring, främst avskogning och ett därpå uppvaknat miljömedvetande, så tidigt som på 700–200 talet f.Kr. Dessa erfarenheter har haft stor betydelse för Taoismen och Buddhismens roll som det kinesiska ekologiska medvetandet.¹¹

Den norske filosofen Arne Naess har gett ett av västerlandets viktigaste filosofiska bidrag till Den gemensamma kroppen. Han har bland annat inspirerats av begreppet Ahimsa i den indiska religionen Jainism. Ahimsa står för vördnad inför allt livs helighet. Allt liv tillerkänns rätten att få förverkliga sin egen potential.

Grundtemat i Naess filosofi är den ekologiska insikten ”Allt hänger samman”. I grund och botten är vi alla ett. Problemet är att vi i västerlandet ser oss som autonoma och skilda från varandra, och från det vi kallar naturen. Vägen tillbaka går enligt Naess och andra företrädare för ”Djupekologi” genom vidgad identifikation. På samma sätt som vi känner medkänsla med dem som står oss nära, kan vi vidga identifikationen och känna solidaritet även med människor vi inte känner. Det är inget som skiljer denna process från att känna samhörighet och medkänsla med djur, berg, träd, floder och – för den delen – hela kosmos. Den vidgade identifikationen är möjlig, eftersom vi i grunden är ett. Det handlar enligt detta synsätt inte om att ta till sig en tro, utan om att ta sig ur en villfarelse.

Från ett annat håll kommer den brasilianske befrielsesteologen Leonardo Boff till liknande slutsatser. Några citat:

Inte enbart de fattiga och förtryckta ropar efter befrielse utan även vattnet, skogarna, marken. De ropar därför att de är ständigt anfällna. De ropar för att deras självbestämmanderätt och verkliga värde inte erkänns.

¹¹ Tuan, Yi-fu, Kinesisk miljösyn – ett komparativt perspektiv, i Hjort och Svedin (red) Jord Himmel Människa.

[...]

Vi behöver göra klart för oss hur häpnadsväckande det är att vi alls finns till. [...] Vi börjar nu upptäcka att vi tillhör en familj som är skingrad över hela vår Jord. Men familjekänslan är inte total ännu. Vår planetariska katedral är ännu inte fylld av en enad, vördnadsfull, tacksam och fullt utvecklad familj, utan snarast av en grupp rebelliska, omogna och bråkiga barn. [...] Den biologiska utvecklingen har stärkt vår förmåga att tänka och vara kreativa och vår hjärna kan idag [...] på ett ögonblick förändra något som skulle krävt miljoner år för evolutionen att åstadkomma. Detta ger oss ett stort ansvar. Universum och Jordan upplever idag sig själva genom oss, ser sin utsägliga skönhet, hör sin musik, delar med sig av sin mystik, tänker i självinsikt, varseblir sitt inre och älskar allt passionerat. Det är för att göra detta möjligt som människor blivit till. Hittills har vi inte fyllt vår uppgift särskilt väl, inte på grund av att vi är goda eller onda utan snarare därför att vi är omogna och inte medvetna om vår egentliga uppgift.¹²

Även från den moderna fysiken kommer inspiration till detta synsätt. Enligt den klassiska fysiska modellen är allt uppbyggt av små autonoma partiklar (atomer). Helheten byggs upp av avskiljbara delar vilkas inbördes spel är lagbundet och förutsägbart. Denna modell har överförts till ekologi-, samhälls-, och humanvetenskaperna. Exempelvis ses marknaden som ett spel mellan autonoma individer och ekosystem som en produkt av egoistiska arters spel mot varandra.

Den moderna fysiken visar att den klassiska Newtonska fysiken har giltighet bara i en begränsad skala. På mikronivån (subatomär nivå) och makronivån (astronomisk nivå) framträder en annan bild: Det visar sig inte finnas några minsta byggstenar av solid materia. Elektronen kan beskrivas både som våg och som partikel, eller som ett växelspel mellan våg och partikel. Man kan inte mäta subatomära partiklars position och rörelse utan att påverka det man vill mäta.^{13,14}

Kvantmekaniken ger alltså stöd åt tanken att världen inte är så enkel som den mekanistiska världsbilden anger. Tillvaron är inte nedbrytbar i små avskilda delar. Istället framträder en komplex väv av relationer och dynamiska

12 Boff, Leonardo, Cry of the earth, cry of the poor.

13 Michaeli, Inga, Tankefigurer och kunskap.

14 Du Nann Winter, Deborah, Ecological Psychology, Healing the Split Between Planet and Self.

mönster i en helhet som är under ständig förvandling. Kvantmekanikens verklighetsbeskrivning har dessutom stora likheter med traditionella österländska visdomsläror.¹⁵

Även om Darwin tolkats på olika sätt (bl. a. till stöd för uppfattningen om människans topp-placering i en hierarkisk natur) är det inte säkert att det var denna bild Darwin själv såg framför sig. I ”The Origin of Species” beskriver han naturen som ”ett nätverk av komplicerade relationer”, ett nätverk som utvecklar allt högre grad av komplexitet. Denna tolkning stämmer bra med Den gemensamma kroppen.

Miljödebatten under 1980- och 90-talen har främst handlat om motsättningen mellan Den ousinliga källan och Den sköra evighetsmaskinen. Detta tredje synsätt har artikulats i mycket mindre grad. Jag tror dock inte att detta ska tolkas som att människor inte hyser denna natursyn. Tvärtom tror jag att man kan hitta representanter för denna natursyn i alla epoker i människans hela historia.

Frånvaron av denna natursyn i debatten har andra förklaringar. En viktig förklaring är att denna natursyn inte är något som man kan diskutera sig fram till. Miljödebatten har främst handlat om vad naturen tål och hur genomgripande åtgärder som behövs för att vi inte ska såga av den gren vi sitter på. Man kan inte på motsvarande sätt diskutera huruvida tillvaron är helig eller inte, huruvida allt ytterst är ett, eller inte. Den gemensamma kroppen utgår från personlig erfarenhet av samhörighet med allt levande. Att tillägna sig detta synsätt handlar mer om att vidga sin känslighet, att öppna sina sinnen och sitt hjärta, än att låta sig övertygas eller överbevisas.

Warwick Fox, författare till boken Transpersonal Ecology, påpekar i detta sammanhang att sanningshalten i de insikter man kan få i meditation bara kan bedömas av den som själv har träning i meditativa tekniker, på samma sätt som sanningshalten i vetenskapliga påståenden bara kan bedömas av den som är tränad i vetenskaplig metod. Han hävdar också att för en person som har tillägnat sig djup förståelse för tillvarons sammanhang är det en helt naturlig följd att bry sig om och vårda evolutionens rikt förgrenade träd, det är inte en logisk följd, utan en psykologisk följd, som ett uttryck för en spontan utveckling, ett mognande av självet.

För människor som hyser en strikt mekanistisk världsbild kan talet om

15 Ibid, ibid.

helhet och helighet te sig obegripligt och kanske skrämmande. Miljörörelsen har därför av taktiska skäl valt att argumentera utifrån det rådande nyttoparadigmet. Man har använt Den sköra evighetsmaskinen i argumentationen, samtidigt som mitt intryck är att många för sitt engagemang drivs av något som mer liknar Den gemensamma kroppen. I vissa fall har också det som valts av taktiska skäl med tiden blivit den egna sanningen, dvs. man växer in i sin egen argumentation.

I takt med att tekniken ställer oss inför allt svårare etiska frågor upplever allt fler människor den mekaniska världsbilden som otillräcklig. I en artikel ”Holdninger til landbrug og miljø” berättar Anders Borgen följande (egen övers.):

För en tid sedan var det debatt om användningen av människofoster i kosmetikaindustrin. Ett människofoster från en abort räknas inte som någon riktig människa (det är därför det är tillåtet att döda det) och ska därför inte heller begravas på samma sätt som riktiga människor. Men vad kan man göra med dem? Det var inget som förbjöd användningen av fostren till framställning av kosmetika. Det faktum att det var mänsklig vävnad gav särskilda fördelar till vissa former av ansiktscremer. Miljömässigt finns inget argument mot denna användning - alternativet är förbränning. Hälsomässigt är det heller ingenting som hindrar, tvärtom är det säkert sundare än de syntetiska ämnen som annars är alternativet. Likväl är vi många, både religiösa och ateister, som anser att det är oacceptabelt; det uppfattas som oetiskt, respektlöst och osmakligt, utan att man kan sätta ord på konkreta argument.

På samma sätt som med användningen av foster i kosmetika, så är vi många, som har en hållning till spridningen av syntetiska ämnen i naturen. Det är oacceptabelt – det hör inte hemma där. Samma hållning ligger till grund för mångas förhållande till utsättning av genetiskt manipulerade växter i naturen.

[...]

Jag vill argumentera för att den avgörande skillnaden går mellan om man tar utgångspunkt i mänsklig nytta eller om man tar utgångspunkt i vad som går emot naturens ordning.

[...]

Det ”naturliga” skapar problem i förhållande till det vetenskapliga arbetet med ekologin, för vad som är naturligt kan inte definieras vetenskapligt. [...] Vi vet det instinktivt.

Författaren pekar här på en viktig skillnad mellan detta synsätt och de två ovan diskuterade: olika synsätt på hur man kan få tillförlitlig kunskap. Den gemensamma kroppen tillerkänner direktupplevelsen/intuitionen/känslornas förnuft/hjärtat bästa förutsättningen för att ge tillförlitlig kunskap om tillvarons natur. De ovanstående två synsätten förlitar sig mer på abstrakta kategorier, mätbarhet, upprepningsbarhet, generaliserbarhet och logisk slutledning.

Det pågår idag ett sökande i att utforska tanketrådar som ingår i det jag här kallat Den gemensamma kroppen. Detta sökande omfattar filosofer, författare och lekmän. Sökandet finns hos människor med långvarigt miljöengagemang som känner behov av att fördjupa och bredda sin världsbild. Det finns hos människor som först helt nyligen fått upp ögonen för naturens betydelse. I takt med att människor sätter ord på sina upplevelser och tankar kommer en mångfald bilder och påståenden att florera. Vi bör inte låta oss förvirras av denna mångfald. Istället bör vi se alla varianter som försök att i ord uttrycka genuina upplevelser som ord egentligen inte kan fånga.

Gemensamma drag för detta synsätt kan sammanfattas som:

- Tillvaron är en levande enhet.
- Tillvaron kan bara till en begränsad del förstås med intellektet.
- Liv och död, ande och materia, subjekt och objekt är inte motsatspar utan komplementära bilder av samma verklighet.
- Relevant kunskap nås genom hjärtat. Genom hjärtat öppnas också vägen för kommunikation med medvarelserna.

Diskussion

Filosofi kontra praktiska rekommendationer

Man kan se de tre ovan presenterade natursynerna som en skala där den första ligger närmast det rådande, den andra kritiserar det rådande och den tredje framför den mest grundläggande kritiken.

Men det kan vara missledande att se de tre på en skala eftersom det filosofiskt sett finns stora likheter mellan den första och den andra, medan den tredje skiljer sig markant i sina grundantaganden.

Paradoxalt nog ser bilden annorlunda ut när det kommer till vilka praktiska politiska rekommendationer man kan dra ur de tre synsätten. På den politiska nivån är konflikten tydlig mellan den första och den andra. Den andra och den tredje kommer i allmänhet till likartade slutsatser om vad som praktiskt borde göras. Medan den första förknippas med exploateringsintressen, förknippas den andra och den tredje natursynen med miljöintressen.

En intressant parentes är att i vissa fall kan Den ousinliga källan och Den gemensamma kroppen ligga nära varandra när det gäller ställningstaganden i praktiska politiska frågor, trots att de filosofiskt ligger långt ifrån varandra. Det finns bland vissa företrädare för Den gemensamma kroppen en "låt-gå"-hållning i frågor som rör miljöskydd. Hållningen grundar sig i det här fallet på en total tillit till att det som sker är det som ska ske, och att helheten har obegränsad läkningsförmåga.

Kopplingen mellan vilken natursyn man omfattar och vilka politiska rekommendationer man förfäktar är alltså inte enkel och förutsägbar.

Är natursynerna varandra uteslutande?

Någon som läser detta kanske inte kan känna sig hemma i enbart en av de tre natursynerna som jag har kategoriserat. Han/hon kanske föredrar en blandning eller ett mellanting mellan de tre natursynerna, eller vill invända att kategoriseringen haltar. Naturligtvis har varje kategorisering sina svagheter. Men min syn på detta är att det inte är så fruktbart att tala om mellanting och blandningar. Jag vill hellre se de olika synsätten som olika delpersonligheter som samexisterar inom oss. Olika natursyn aktiveras beroende på vilken situation vi befinner oss i. Vid en söndagspromenad i skogen aktiveras en viss natursyn, när samma person mäter ut en avverkning aktiveras en annan, osv.

De olika synsätten inom oss kan naturligtvis stå i konflikt med varandra och ett syfte med denna text är att höja medvetenheten kring att vi (både sinsemellan och inom var och en av oss) hyser olika bilder.

Istället för att betona dragen av konflikt kan man välja att betrakta de olika natursynerna som olika fokus i samma verklighet. Den outsinliga källan är tillämplig i de situationer då vår påverkan på naturen är marginell och vi människor därför utan problem kan ägna oss åt vårt. Under största delen av människans tid här på jorden har det varit ett relevant antagande att människans påverkan på naturen är försumbar. Det är först på senare tid som vi fått anledning att omvärdera det. Den sköra evighetsmaskinen fokuserar den uppgift som mänskligheten för närvarande och mycket akut står inför, nämligen att inte säga av den gren hon själv sitter på. Den gemensamma kroppen fokuserar frågor om mening, avsikt och hur tillvaron ytterst är beskaffad.

Natursyn och några trossystem

Jag har tidigare nämnt att skillnaden beträffande natursyn inom religioner i allmänhet är större än skillnaden mellan dem. Nedan har jag systematiserat de synsätt som jag funnit i litteraturen:

Med denna uppställning vill jag framför allt visa en sak: Att vedertagna tros- och tankesystem, här exemplifierade med kristendom och darwinism, har tolkats på en mängd olika sätt när det gäller natursyn. Det blir på så sätt

svårt att tala om ”kristendomens natursyn”. Bilden är komplex, vilket troligtvis gäller i lika hög grad för övriga religioner.

Den schematiska överblicken visar också att det jag kallat Den ousinliga källan egentligen rymmer två synsätt. Synsättet att det är en dygd för människan att tämja och förädla den vilda naturen är ett synsätt som tillhör äldre tankegods och inte aktivt hävdas idag. Därför valde jag att inte göra någon särskild kategori för detta synsätt. Jag valde istället att foga samman denna tanke med nyttotanken, som under de senaste hundra åren varit en dominerande tanke. Mitt intryck är att dessa två tankar ofta förekommer sammanflätade med varandra.

Utifrån en kristen utgångspunkt har jag hittat argument för tre olika synsätt på naturen:

Syn på människans förhållande till naturen	Den ousinliga källan	Den sköra evighetsmaskinen	Den gemensamma kroppen	Kristendom	Darwinism
En dygd för människan att tämja naturen	A			E	
Människan har rätt att nyttja naturen för egna syften	B			F	H
Det är människans plikt att förvalta naturen		C		G	I
Allas rätt till självförverkligande			D		J

- E. Den tolkning som säger att det är en dygd för människan att tämja naturen finner stöd i iakttagelsen att när djur, växter och natursammanhang förekommer i Bibeln (vilket är sparsamt) är symboliken ofta negativ. ”Djur finns med som onda ”vilddjur” eller för att symbolisera usla mänskliga egenskaper, såsom ormen med sin svekfullhet. I den mån naturen är vacker handlar det för det mesta om tamboskapens skönhetsvärden eller trädgården som idealbild. [...] Skildringen av paradiset, det högsta goda tillståndet, lånar en hel del drag från oasen, så värdefull i ökentruer, eller den produktiva trädgården med överdådiga

fruktträd och blommor. Det är en tämjd, människokontrollerad natur som är vacker och värdefull.”¹⁶

- F. Nyttoperspektivet kan ledas tillbaka till skapelseberättelsen när Gud på den sjätte dagen säger: ”Varen fruktsamma och förök en eder, och uppfyllen jorden och läggen den under eder; och råden över fiskarna i havet och över fåglarna under himmelen och över alla djur som röra sig på jorden.” Man kan tolka detta citat som att jorden, växterna och djuren är underställda människan och därmed att hon har rätt att nyttja dem för sina egenintressen.
- G. Samma citat ur skapelseberättelsen har även tolkats på ett helt annat sätt. Förespråkare för den kristna förvaltarskapstanken menar att ordet ”råda” betyder att människan har en särställning, som innebär ett moraliskt ansvar att väl förvalta Guds skapelse. Enligt Sörlin är denna tolkning av ganska sent datum.¹⁷

Men även tidigare har det funnits kristna med en ödmjuk hållning till naturen. Detta kallas ibland för ”arkadisk” tradition. I denna tradition ser man naturen som ett underbart samspel av livets mångfald och att människan därför inte vare sig kan eller bör försöka undertrycka den. Sörlin skriver: ”Gränsen mellan imperialistiskt och arkadiskt är inte knivskarp, många arkadiskt inriktade tänkare kunde gå mycket långt i tron på att naturens främsta uppgift var att lämna nyttigheter ifrån sig, tjäna människan; bland dem vår egen Carl von Linné, en av strömningens portalfigurer. Men vad som avgjort skilde de båda strömningarna var stämningläget. Att göra naturen till sin religion, som naturteologin, innebar oftast att skruva upp dess kvaliteter, att mätta naturen med mening och avsikt och att fyllas av vördnad inför de spår Skaparen lämnat i den.”¹⁸ Stöd för denna hållning kan också hämtas i citatet (Rom 1:20): ”*Ty alltsedan världens skapelse har hans osynliga egenskaper, hans eviga makt och gudomlighet kunnat uppfattas i hans verk och varit synliga*”. Glacken betonar att detta inte ska tolkas som panteism. Det vill säga det ska inte tolkas som att Gud är allstädes närvarande, utan att naturen är ett tecken och bevis på Guds skapande förmåga. Som sådan kunde naturen också vara mer trovärdig än det skrivna ordet som förmedlare av Guds budskap eftersom det i det

16 Sörlin, Sverker, Anders Öckerman, Jorden en ö, En global miljöhistoria, 1998.

17 Ibid.

18 Sörlin, Sverker, Förord i: Donald Worster, De ekologiska idéernas historia, 1996.

skrivna ordet kunde smyga sig in fel.¹⁹

När Darwins utvecklingslära kom uppfattades den av den kristna samtiden som ett hot. Darwin visade vilka starka band vi har till övriga djur och väckte frågan om vad som egentligen skiljer oss från djuren. Men även Darwin har tolkats på många, vitt skilda sätt:

- H. Det visade sig fullt möjligt att integrera Darwins lära med föreställningen om människans upphöjda ställning. Människan var trots allt högst upp på evolutionens steg.
- I. Synsättet att människan har ansvar att förvalta naturen gick också bra att integrera med Darwins lära. Vi är ju del av, och beroende av medvarelserna.
- J. Hos vissa uttolkare av Darwin ser jag spår av något som kan tolkas som en mer egalitär inställning till medvarelserna. I "The Origin of Species" beskriver han naturen som "ett nätverk av komplicerade relationer", ett nätverk som utvecklar allt högre grad av komplexitet.

Den tredje tolkningen ser evolutionen som en väv, medan den första ser en steg, eller en lång kedja. En väv är egalitär medan en steg eller en kedja är linjär. Darwin själv betonade att evolutionen inte har något mål. Ändå tolkades hans evolutionsteori som en teori om linjärt framsteg. Hans uttolkare kombinerade evolutionsläran med föreställningar som har rötter både i antiken och i kristendomen: "The Great Chain of Being", där Gud styr över män, som styr över kvinnor, barn, djur, växter och oorganisk materia, i den ordningen. De som står överst på skalan är närmast Gud och har sålunda mer själ, mer värde och är närmare perfektion. Evolutionen skulle enligt denna tolkning sträva linjärt uppåt vilket står i kontrast till Darwins egen iakttagelse att evolutionen är utan mål men ger upphov till en ständigt ökad komplexitet.²⁰

Cirkel, väv, steg och kedja är exempel på grundmetaforer, förenklade bilder med vilka vi försöker fånga och begripliggöra en komplex verklighet.

¹⁹ Glacken, Clarence J, Västerländsk kultursfär i: antologin: Anders Hjort, Uno Svedin, Himmel Människa Jord, 1985.

²⁰ Thomson, J Arthur vid föreläsning på Darwin jubileet 1909, citerad av Glacken, Clarence J, Västerländsk kultursfär, i: antologin: Anders Hjort, Uno Svedin, Himmel Människa Jord.

Det finns stor anledning att granska dessa bilder för att se om de lämpar sig för att beskriva den verklighet som vi vill fånga.

Grundmetaforer

Den här förstudien är inte rätt plats för en heltäckande idéhistorisk djupdykning. Jag vill ändå blyxtbelysa några bilder, metaforer, tankefigurer som framträtt ur litteraturen och beskriva något av de idéhistoriska sammanhang som de här bilderna hänger samman med.

Från organism till maskin

Vår nutida västerländska verklighetsuppfattning går till stor del tillbaka på upplysningstiden då den medeltida organiska världsbilden ersattes av den mekanistiska. Maskinen ersatte organismen som grundmetafor för att förstå natur, människa och samhälle.

Inga Michaeli beskriver den medeltida organistiska världsbilden så här: "Naturen sågs som en levande organism som inte fick skadas. Allt hängde samman i en helhet där delarnas egenskaper bestämdes av helheten, en helhet skapad av Gud. Varje samhällsklass hade sin plats. Hierarki och underordning var något av naturen givet. Man föddes in i ett nätverk av människor, en familj, en släkt, en bygd. Där fanns en given plats och en tänkt livsbana för var och en. Allt hölls samman av Gud som direkt ingrep och övervakade allt."²¹

Den mekanistiska bilden beskriver Michaeli så här:

*"Världen liknades vid en maskin, ett urverk. [...] materian [sågs] som en mängd avskilda atomer som hölls samman av fysikaliska krafter. [...] Partiklarna bygger upp mönster och strukturer och formar helheten. Rörelser finns men de är mekaniska och kan helt förutsägas. Relationerna mellan partiklarna är enbart externa, de påverkar inte varandras egenskaper eller identiteter. Någon gud behövdes inte längre för att förklara hur världen fungerar."*²²

Övergången från organism- till maskinmetafor var inte smärtfri. När Galileo empiriskt lyckats bevisa Copernicus teori, att solen utgör centrum för vårt

21 Michaeli, Inga, Tankefigurer och Kunskap.

22 Ibid

solsystem, fick han betala med att dö i husarrest eftersom den nya kunskapen stred mot kyrkans verklighetsbild. Descartes löste konflikten med kyrkan på ett smidigare sätt. Han undslapp kyrkans förföljelse genom att dra en skiljelinje mellan den andliga domänen, som var kyrkans och den fysiska domänen, som bäst kunde förstås genom vetenskapen.²³ På samma sätt som kyrkan inte längre skulle ha någon åsikt om hur den fysikaliska världen är beskaffad skulle inte heller vetenskapen ägna sig åt subjektiva själsliga angelägenheter så som avsikt och mening. Denna skiljelinje består än i dag och har bland annat format dagens vetenskapsideal där svar endast söks på frågan ”hur?” medan frågan ”varför?” inte anses höra hemma.

Newtons sätt att förhålla sig till konflikten mellan kyrkan och den mekanistiska världsbilden var att föreställa sig en gud som en gång vridit igång det stora urverket, men därefter inte hade så stor roll att spela. Detta var ett steg på vägen mot den sekulariserade världsbilden.

I takt med att tänkare inom andra områden byggde vidare på insikter från fysiken bringades den mekanistiska metaforen allt närmare fulländning. Hobbes hävdade att allt, inklusive människor, känslor, tankar och idéer är materiella fenomen som följer naturlagar. Ett påstående som idag knappast väcker samma uppmärksamhet som det gjorde på Hobbes tid.²⁴ Hobbes såg också naturen som kaotisk och farlig. Människor måste för sin överlevnad kämpa mot naturen och mot varandra. Hobbes tankar har under de senaste århundradena vidareutvecklats inom nationalekonomi, samhällsvetenskap, psykologi med flera områden.²⁵

Från maskin till virvel?

På samma sätt som den organiska världsbilden dominerade det medeltida samhället, domineras dagens samhälle av ett mekanistiskt synsätt. Detta synsätt ifrågasätts dock allt oftare. Kanske befinner vi oss mitt inne i ett ”paradigm-skifte” som blir lika genomgripande som upplysningstidens?

I takt med att begränsningarna i det mekanistiska synsättet blir allt mer

23 Du Nann Winter, Deborah, *Ecological Psychology – Healing the Split Between Planet and Self*, s 293.

24 Exempelvis är det kännetecknande för vår kultur att beskriva själsliga tillstånd i termer av halter av signalsubstanser.

25 Du Nann Winter, Deborah.

uppenbara pågår också ett sökande efter alternativ. Detta sökande pågår på många olika håll och med olika inriktning, allt från den akademiska världen till new-age rörelsen, och samtalet förs inom lantbruk, medicin, psykiatri, organisationsvetenskap med flera områden.

I kritiken mot den mekanistiska världsbilden blandas olika argument:

- Den moderna fysiken visar att den Newtonska fysiken bara har begränsad giltighet. Maskinmetaforen och den atomistiska världsbilden lever paradoxalt nog kvar i samhällsvetenskaperna och politiken trots att den moderna fysiken har övergivit den.
- Människor har erfarenhet av fenomen som inte kan förklaras av den mekanistiska modellen, t ex lyckade alternativmedicinska behandlingar.
- Den mekanistiska världsbilden upplevs som deprimerande, förråande och orsak både till en känsla av meningslöshet och till ohämmad exploatering av natur och medmänniskor.

Teorin om öppna dynamiska system tillhandahåller metaforer som hjälper oss att förstå egenskaper hos det levande på ett annat sätt än maskinmetaforen. Istället för att plocka isär systemet (fysiskt eller teoretiskt) till små delar, studeras helheten. Man kan inte dissekera en död kropp och förvänta sig att få kunskap om hur den levande kroppen fungerar. Det enda man får kunskap om på det sättet är delarna. För att få kunskap om det levande behöver man anlägga ett annat perspektiv.²⁶

Levande system är öppna vilket innebär att de är beroende av att hela tiden genomströmmas av energi och materia för att upprätthålla sina grundläggande egenskaper. En enkel form av öppet system är vattenvirveln som bildas när man tappar ur ett badkar. Delarna (vattenmolekylerna) byts ständigt ut, men systemegenskaperna (virvelns form) bibehålls så länge flödeshastigheten är konstant. Vattenvirveln har en struktur, men den är inte stel och stabil utan i dynamisk balans. De konstanta systemegenskaperna är beroende av ett ständigt flöde.²⁷ Som metafor blir vattenvirveln ett uttryck för livets paradox om

²⁶ Michaeli, Inga, Tankefigurer och kunskap.

²⁷ Ibid.

”förändring som tillstånd”. Livet är både flyktigt och konstant.

I ett mekanistiskt perspektiv är helheten summan av delarna, eller resultatet av delarnas spel med varandra. Ett biljardspel med kulor som studsar emot varandra är en klassisk symbol för detta synsätt. Vet man bara tillräckligt mycket om kulorna och de krafter som verkar på dem kan man också förutsäga händelseförlopp. I linje med det mekanistiska perspektivet beskrivs ekonomiska system som resultat av spelet mellan marknadens aktörer och ekosystem beskrivs som produkten av individernas spel.

Vattenvirveln visar på helheten som någonting annat. Virveln kan inte begripas genom att studera vattenmolekylerna. Vattenmolekylerna byts dessutom ständigt ut. Summan av vattenmolekylerna kan därför knappast sägas utgöra virveln. Virveln är det sätt på vilket vattenmolekylerna relaterar till varandra, den övergripande formen, helheten. Molekylerna är deltagare i virveln. Delarna deltar i helheten. Helheten föregår delarna.

Motsatser och motpoler

Karaktäristiskt för vårt västerländska sätt att tänka är dikotomier, dvs. motsattpar: Ande/materia, manligt/kvinnligt, människa/natur, gott/ont, rätt/fel är exempel på sådana. Kategorierna ses som varandra uteslutande och i allmänhet finns det även en värdering om vilken som är mest eftersträvandvärd.

Taoismen är också uppbyggd kring motpoler men förhållningssättet till dessa är helt annorlunda. Kategorierna är inte varandra helt uteslutande. Den kinesiska yin-yang symbolen visar detta genom att en liten del yin finns inplacerad i den del som representerar yang och vice versa. Det finns heller ingen värdering att den ena skulle vara mer värd än den andra. Det är balans mellan tillvarons olika principer som eftersträvas.

Ett tredje synsätt representeras av dialektiken. Här beskrivs tillvaron som en dragkamp mellan motpoler. Det eftersträvansvärda här är inte att den ena ska vinna och inte heller balans utan en tredje väg, syntesen.

Michaeli beskriver hur motsatsparen kvinnligt och manligt omtolkas vid upplysningstiden. Enligt henne var den medeltida bilden mer lik den som jag beskrivit som taoistisk. ”Manligt” och ”kvinnligt” stod för två grundläggande principer där den manliga principen förknippades med ande och förnuft medan den kvinnliga principen förknippades med materia, känsla

och intuition. Både män och kvinnor ansågs ha både en ”manlig” och en ”kvinnlig” del av själen.

Under upplysningstiden omvandlades detta synsätt till en dikotomi så att män ansågs bärare av enbart den manliga principen och kvinnor enbart den kvinnliga samtidigt som den manliga principen uppvärderades och den kvinnliga nedvärderades.²⁸

Denna förändring har betydelse för natursynen genom att naturen också traditionellt förknippats med den kvinnliga principen. Det avståndstagande från den kvinnliga principen som tog form under upplysningen återspeglade sig också på natursynen. På olika sätt uttrycker upplysningsfilosoferna (alla män) att de besväras över att behöva vara beroende av naturen, och vill frigöra sig. De upplever naturen också som vild, oförutsägbar och skrämmande och vill därför tämja ”henne”. Helst ska naturen tämjast till att bli en förutsägbar maskin som kan tjäna människans syften. Detta synsätt kommer igen i den natursyn som jag kallat Den ousinliga källan.

Den natursyn som jag kallat för Den sköra evighetsmaskinen ser naturen, för att fortsätta analogin ovan, som ett offer för övergrepp. Naturen är oskadliggjord och inte längre skrämmande. Nu gäller det att ta hand om, och få naturen att fungera igen så att den kan fortsätta att tjäna.

Hur kan vi förlänga analogin till den natursyn som jag kallat Den gemensamma kroppen ? Är den uttryck för en längtan tillbaka till ett harmoniskt ursprungstillstånd i livmodern?

Olika vägar till kunskap

Om man ska tala om olika paradigmen så går skiljelinjen mellan den tredje natursynen och de två första. De skiljer sig åt när det gäller grundmetaforer som visats ovan, men även när det gäller kunskapssyn. Hur får vi tillförlitlig kunskap?

Michaeli påpekar intressant nog att en dragkamp mellan olika kunskaps-syn också kännetecknade paradigmskiftet under upplysningstiden. Medan alkemisterna i 1600-talets England talade om ”hear with the understanding

²⁸ Michaeli, Inga, Tankefigurer och kunskap (efter Fox Keller (1985) Reflections on Gender and Science. Vail-Bullock, Binghamton. Kapitel 3.)

of the heart” och att man ”upptäcker kurernas läkande verkan genom sann kärlek”, varnade mekanisterna för ”den makt som känslorna har över vårt lättförförda förnuft” och att ”kvinnan i oss fullföljer fortfarande det bedrägeri som hon påbörjade i paradiset”.²⁹

Det finns ett pågående samtal både inom akademiska kretsar och bland lekmän som till stor del liknar 1600-talets dragkamp. Skillnaden är att man använder ett annat språk. Mekanisterna använder knappast det sexistiska språket i ovanstående citat. Men innebörden är densamma, ett försvar för intellektets väg till kunskap och ett objektivitetsideal som skapar ett avstånd mellan forskaren och det beforskade. Denna kunskapssyn upprätthåller ett särskiljande av subjekt/objekt, människa/natur, ande/materia och ger inte utrymme för någon mystisk dimension av tillvaron.

Ett alternativ till denna kunskapssyn har formulerats av Arne Naess. Han menar att det är filosofiskt viktigt att undergräva distinktionen mellan det som är ”inne i självet” och det som är ”ute i naturen”. Naess tillerkänner den subjektiva upplevelsen ”fullvärdig ontologisk status” (dvs. ser den som en fullvärdig beskrivning av det som är). ”[Att i samband med animistiska och panpsykiska åskådningar tala om] projektion in i tingen är att uppfinna en komplicerad modell utan metodologiskt värde” (egen övers.), enligt Naess.

Han skriver vidare (egen övers.):

*Huvudpunkterna ekosofiskt sett är att (1) sekundära kvaliteter så som värme, kyla, färg, osv., uppfattas som äkta egenskaper i själva materian, och (2) att i och med att någon med sina sinnen uppfattar ett ting som varmt, kallt, grönt eller svart så är tinget sådant, och (3) att två olika utsagor om tingen, att det är varmt och att det är kallt, inte utan vidare medför någon motsägelse.*³⁰

Naess betecknar också kvantifieringen som en ”metodologisk idol”:

Låt oss sträva efter perfektion i artikulation och argumentering om värden utan att ty oss till kvantifiering. [...] Beundran av formler och kvantiteter bör inte hindra oss från att erkänna att kvantitativ expertis och idétomhet eller idékonformism är lätt förenliga.

²⁹ Ibid

³⁰ Asplund, Johan, Ekosofi – en postpositivistisk tankeform.

Etiska spörsmål

Frågan om djuretik går på tvären genom min uppdelning av olika natursyn. Debatten om djurens rättigheter förs parallellt med diskussionen om hållbar utveckling, delvis av andra personer och med andra utgångspunkter. Det finns inte utrymme för att i den här texten göra någon djupdykning i frågan om djuretik. Här ges bara utrymme för några övergripande betraktelser.

Det finns idag en växande gräsrotsrörelse för djurens rätt, inte minst hos den yngre generationen. En motrörelse finns också och ett argument för denna är att om vi börjar tillmäta djuren för stora rättigheter så urholkas människovärdet. Frågan ställs på sin spets när det handlar om djurförsök inom läkemedelsforskningen. Djurrättsfrågor är laddade och starka känslor i båda läger.

Litteraturen om djurrätt går i allmänhet ut på att leda i bevis i vad mån djur är kännande, förnuftiga och medvetna, samt ifall de kan sägas ha en själ. Ju mer av dessa egenskaper, desto större rättigheter borde djuren tillmätas. Denna hållning brukar kallas sentientism. Den filosofiska argumentationen om de här frågorna är ofta snårig och inbjuder till hårklyverier angående olika *människors* status i dessa avseenden.³¹

På senare tid har miljöetiker väckt frågan att förmågan att känna smärta inte är något bra kriterium för om en varelse ska tillmätas moralisk status eller ej. Växter, som enligt vår gängse uppfattning inte anses känna smärta, kan ändå sägas ha egenintressen som kan bli kränkta. Växterna strävar mot förverkligande av sin potential. Detta skulle enligt förespråkarna för detta synsätt göra att vi behöver förhålla oss moraliskt även till växter.

Detta resonemang har av vissa författare vidgats till att gälla även hela ekosystem, vilket leder till förespråkandet av en moralisk hållning gentemot mark, berg, floder, sjöar och andra enheter i landskapet. I den amerikanska diskussionen används integritetsbegreppet i detta sammanhang och hållningen kallas av filosofer för ekocentrisk holism.³²

Motargumenten till den ekocentriska holismen kommer från dem som ser ekosystem endast som produkter av individernas spel. Enligt detta synsätt har

31 Regan, Tom, Djurens rättigheter – en filosofisk argumentation.

32 Lindholm, Solveig, Helhet och mångfald – Det ekologiska lantbrukets bärande idéer i relation till miljöetisk teori.

ekosystemen inte några intressen och påkallar därför ingen moralisk hållning från vår sida.³³

Man kan hysa vilken som helst av de tre natursyner som jag skissat i kombination med vilken som helst av de här moraliska argumentationerna. Den största principiella skiljelinjen går inte som jag ser det mellan dessa olika argument, även om de i praktiken naturligtvis kan leda till vitt skilda rekommendationer. Den största principiella skillnaden går mellan denna slags teoretiska diskussioner som utgår från att man genom förnuftet kan resonera sig fram till vattentäta moraliska hållningar (regelmoral) och den hållning som förespråkas inom djupekologin. Här finns ett helt annat sätt att närma sig moraliska frågor. Här handlar det inte så mycket om att resonera, leda i bevis och ställa upp regler utan mer om att öva upp sin känslighet, sitt inläggande med medvarelserna. Enligt detta synsätt kan man genom hjärtat få omedelbar vägledning i etiska frågor. Detta kallas även situationsmoral. Moraliska frågor bedöms enligt detta synsätt som för svåra och för viktiga för vårt begränsade intellekt att klara av att hantera.

Inom den akademiska filosofin dominerar dock ett fokus på regelmoral. Argument dissekteras, allt för att fastställa vem som kan klassas som moraliskt objekt och vem inte. Mer sällan diskuteras det moraliska subjektet. Dvs. den som värderar. Vem har rätt att värdera? Jag vill belysa detta med ett citat från ett samtal jag hade med en god vän, i samband med en skogspromenad:

Jag: *Egentligen är det ju mycket som talar för att djuren är lika mycket värda som vi människor. Men det är svårt att leva detta. Det skulle ju innebära att vi antingen accepterade att skjuta ihjäl en människa som vi råkat köra på med bilen och som blivit skadad, eller att vi var beredda att ta med en trafikskadad älg till veterinären. Vad tycker du, är människor och djur lika mycket värda?*

Hon: *Det är ju inget konstigt att människan värderar andra människor högst. Det är ju naturligt att vara artegoistisk. Ur älgens perspektiv, är väl älgarna mest värda.*

Anmärkningsvärt nog är det synsätt hon här framför i stort sett frånvarande i den djuretiska litteraturen. Det intressanta och attraktiva i detta synsätt är

33 Cahen, Harley, Against the Moral Considerability of Ecosystems i: Environmental Ethics.

att det inte klandrar oss för att hävda människovärdet, men samtidigt visar på en ödmjukhet inför att våra moraliska ställningstaganden är något mycket relativt.

Bruka eller betrakta?

Ibland likställs djupekologin med en romantisk hållning, till skillnad från det ”realistiska” nyttoperspektivet.³⁴ Det har också hävdats att heligförklarande naturhållningar främst omfattas av moderna stadsmänniskor som lever långt ifrån naturen, människor för vilka naturen har mer symbolisk och estetisk betydelse.³⁵ Historiskt kan man se hur ett liv i stadens isolering och en nyvunnen säkerhet gentemot hotande djur väckt önskan att bevara orörd natur och vilda djur. ”När naturen besegrats är människan beredd att ta den till sitt hjärta och älska den, men inte att sluta utnyttja den för sina syften.”³⁶

För lantbrukaren eller skogsbrukaren är situationen en helt annan. Den som för sitt uppehålle är beroende av att bruka naturen har knappast utrymme för att romantisera, hävdar samma författare.

Frågan är om denna uppdelning i realism och romantik fångar hela sanningen. Naturfolken, som är en viktig inspirationskälla för djupekologin har ju levt mitt i, samverkat med och upplevt sig beroende av naturen. Ändå, eller tack vare detta, har man uppfattat naturen som helig, känt sig förbunden med och visat vördnad för den.

Natursyn och handling

Slutligen kan man fråga sig hur stor roll natursynen egentligen spelar för våra handlingar. Är det så att en viss natursyn leder till ett visst handlande? Hur stor betydelse har vår natursyn i praktiken?

En undersökning av svenskars natursyn och miljöhandlingar i slutet av 90-talet visade att svenskarna har en natursyn som onekligen borde lägga grun-

34 Eriksson, Gunnar, Den stora organismen, i: Jeffner och Uddenberg, Biologi och livsåskådning.

35 Petterson, Olle, Odlingen Naturen och Människan.

36 Hansson, Herta, Animismen, Kristendomen och den Ekologiska krisen.

den för ett miljövänligt beteende. Naturupplevelser beskrivs av personerna i undersökningen ofta i religiösa termer. Naturen anses sätta ramar för människan som hon inte har rätt att överträda. Naturen tillskrivs egenvärde och inte enbart ett värde som nyttighet för människorna. Dessutom upplever både barn och vuxna naturen som meningsfull och intentionell. Det finns inslag av både antromorfism (att tillskriva icke-mänskligt liv mänskliga egenskaper), animism (allt är besjälade) och ändamålstänkande. Men samma undersökning visar att glappet mellan natursyn och handling är stort. Författaren benär upp vad detta gap kan bero på.³⁷

För det första kan det handla om ”munväder”, dvs. att människor som svarar på enkäter svarar ”vackert och gott” utan att de attityder man framför är integrerade med personligheten. Men endast denna förklaring räcker inte, enligt författaren.

För det andra har det betydelse hur människor betraktar miljövänliga handlingar. Handlingar som upplevs som opraktiska och tråkiga vill man helst undvika. Detta märks även på attitydplanet. Människor är benägna att tona ner sådana miljöhot som de själva kan sägas vara ansvariga för (exempelvis bilism) medan de stora opersonliga aktörerna (t ex industri) lyfts fram.

För det tredje kan det naturligtvis vara så att även den som uppfattar miljöfrågor som synnerligen angelägna kan mena att det finns annat som är ännu mer angeläget, exempelvis arbetstillfällen eller personliga intressen.

För det fjärde finns det en tendens hos människor att invänta ”alla andra”. Det som uppfattas som uppoffringar kan accepteras bara om de delas av alla.

För det femte kan man tänka sig att kunskap om natur och miljö har betydelse för beteendet. Tidigare studier har visat att sambandet mellan kunskap och handlingar är svagt. I denna undersökning visas intressant nog följande samband: De som var mest kunniga om miljöfrågor var också minst engagerade och således minst handlingsberedda. Författaren spekulerar i om det är så att ”kunskaper ger en falsk känsla av säkerhet, till exempel därför att data presenteras på ett sådant sätt att känslan av hot försvinner bakom en mängd rationella resonemang och kyliga siffror.”

Medan Uddenberg menar att kopplingen mellan natursyn och handling

37 Uddenberg, Nils, Natursyn och Handling.

är svag argumenterar Herta Hansson att den är obefintlig.³⁸ Herta Hanssons artikel är ett svar på en klassisk artikel i Science 1967 där historikern Lynn White argumenterar för att västerländsk kristendom är världens mest antropocentriska religion. Den ser i människans Guds like och i naturens rikedomar något som ställts till hennes disposition. White argumenterar för att i den religiösa antika föreställningsvärlden hyste varje träd, varje flod, varje kulle sin egen skyddsande. Det var något man tog hänsyn till vid ingrepp i naturen. Efter att kristendomen tillintetgjorde den hedniska animismen var det bara människan som var besjälad. Det fanns inget heligt i naturen. Därmed hade man banat väg för en samvetslös exploatering av naturen.

Denna beskrivning håller Hansson inte med om och hon anför en rad argument för sin uppfattning som kan sammanfattas så här:

- De attityder till naturen som vi kan finna inom kristen tradition fanns representerade redan i antik tid. Det rimliga är då att anta att det varit andra faktorer än de religiösa som avgjort vilken naturuppfattning man tillägnat sig.
- Naturexploatering och därmed åtföljande miljöförstörelse är långt ifrån några moderna företeelser.
- Varken grekisk eller romersk animistisk religiositet utgjorde något hinder för exploatering av naturresurserna till och över bristningsgränsen.
- Magin fanns före religionen och uttrycker människans strävan att behärska naturen.
- Syftet med de alkemiska experimenten under medeltiden var just att exploatera och manipulera naturen.

Hansson drar slutsatsen att föreställningen om en besjälad natur inte har inneburit något hinder för människans manipulerande och exploaterande av naturen. Enligt Hansson har religion, livsåskådning och natursyn uppenbarligen ingen betydelse för vårt sätt att hantera naturen. Vårt praktiska handhavande styrs av andra krafter. Vilka dessa är och hur vi i så fall ska komma åt människans naturdestruktiva beteende går hon inte in på.

Det Hansson visar om animismen är intressant men jag drar en delvis an-

38 Hansson, Herta, Animismen, Kristendomen och den Ekologiska krisen.

nan slutsats än hon.

Att animismen historiskt inte visat sig vara någon garanti mot miljöförstöring säger i sig inte något om motsatsen. Dvs. det kan ändå vara så att kristendomens förtingligande av naturen berett vägen för än värre miljöförstöring. Detta går Hansson inte in på.

Men jag anser ändå att Hansson påpekar någonting som är att ta på allvar. Jag är benägen att hålla med Hansson om att införandet av en ny religion, ideologi eller trossystem inte är lösningen för miljöproblemen, åtminstone ingen tillräcklig lösning. Att anamma åsikten om att tillvaron är besjälad är ingen garanti för miljövänliga handlingar. Men jag vill inte som Hansson stanna i denna molokna slutsats utan vill istället föreslå en väg framåt:

Vad vi behöver mer än en ny religion eller ideologi är andliga och känslomässiga erfarenheter och färdigheter. Istället för nya intellektuellt ”andliga” övertygelser av det ena eller andra slaget behöver vi odla vår inkännande förmåga och vidga känslensinnets förnuft, något som i sin tur kräver stunder av överksamhet och tystnad samt en icke-värderande attityd. Att arbeta för att skapa ett sådant utrymme innebär inget mindre än att skapa en ny kultur.

Viktiga steg på vägen är att göra oss medvetna om de olika röster som talar inom oss utan att fördöma. Att erkänna att vi i handling förnekar konsekvenserna av de värderingar som vi säger oss hysa är också ett viktigt steg. Vi behöver tala med varandra om våra grundantaganden vad gäller naturen och bör inte låta oss förskräckas ifall det vi upptäcker beträffande vår natursyn är både osammanhängande och motsägelsefullt.

Om författaren

Om författaren

Hillevi Helmfrid är agronom och fristående konsult. Hon driver företaget Hållbar utveckling – Process & Perspektiv www.hillevihelmfrid.com

Litteratur

- Arby, Gunhild, Ett himla liv om kyrkans natursyn, Miljöaktuellt 10/2001.
- Asplund, Johan, Ekosofi – en postpositivistisk tankeform, i antologin: Teorier om framtiden, Liber 1985.
- Boff, Leonardo, Cry of the earth, cry of the poor.
- Borgen, Anders, Holdninger til landbrug og miljø. Artikel på www.agrologica.dk
- vBothmer, Stefan, Natursyn hos studenter och lärare vid Sveriges lantbruksuniversitet, Pedagogiskt utvecklingsarbete nr 14, Uppsala 1993.
- Cahen, Harley, Against the Moral Considerability of Ecosystems, Environmental Ethics Vol 10, 1988.
- DNS, LRF och Ekologiska lantbrukarna, Den livsviktiga näringen. En rapport om kretsloppsprincipen och jordbruket. (red. H. Helmfrid). 1993
- Du Nann, Winter, Deborah, Ecological Psychology – Healing the Split Between Planet and Self.
- Frängsmyr, Tore, Paradiset och vildmarken – studier kring syn på naturen och naturresurserna. Liber förlag, 1984.
- Frängsmyr, Tore, Framsteg eller förfall – Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition, 1990.
- Fox, Warwick, Toward a Transpersonal Ecology – Developing New Foundation for Environmentalism, Centre for Environmental Studies, University of Tasmania, Australien.
- Hansson, Herta, Animismen, kristendomen och den ekologiska krisen, Insikt och handling vol 17. År?
- Hermele, Kenneth, Ekonomerna, Tillväxten och Miljön, Carlssons, 1995.
- Hjort, Anders, Svedin, Uno. Jord – Människa – Himmel – några lärdes syn på naturen i de stora kulturerna. Liber, 1985.
- Holmberg, John, Resursteoretiska principer för en bärkraftig utveckling, Chalmers 1992.
- Hultman, Gunilla, Livets väg – en bok om Hopi-indianerna, Nordsteds.
- Isberg, Roger, Färd – möte människa natur, Sjöviks folkhögskola, 1991.
- Jarlöv, Lena, Grönska på ålderns höst, Dalarnas Forskningsråd, 2001.
- Jeffner, Anders och Nils Uddenberg (red), Biologi och Livsåskådning, Natur och Kultur, 1994.

Litteratur

- Kleberg, Carl-Johan, Promoting Cultural Reserach for Human Development, konferensrapport från den mellanstatliga konferensen ”The Power of Culture”, Stockholm, 30 mars-2 april, 1998
- Lagerroth, Erland, Naturvetenskapen som ideologi, Ordfront magasin april 2003.
- Lindholm, Solveig, Helhet och mångfald – Det ekologiska lentbrukets bärande idéer i relation till miljöetisk teori, Doktorsavhandling, SLU, 2001.
- Lovelock, James, Gaia – Planeten Jorden, Natur och Kultur 1991.
- (Lundhem, Stefan, Natursyn och miljövärdsfilosofi, Kompendium, Sveriges Lantbruksuniversitet, avd. f. Jordbruksekologi, 1990.)
- Michaeli, Inga, På jakt efter en världsbild med fördjupad människosyn, Facta & Futura 1/1993.
- Michaeli, Inga, Tankefigurer och kunskap, i antologin: Kunskap, erfarenhet och intuition, FoU-Skåne skriftserie 2002:2.
- Naess, Arne, Ekologi, Samhälle och livsstil, LTs förlag 1981.
- Naess, Arne, Ökosofiske synpunkter på jordbrukets driftsformer, ur: Jordbruket och vår miljö, Stad och Land, Rapport 22, Sveriges Lantbruksuniversitet. År?
- Naess, Arne, Livsfilosofi, 2000.
- Orrskog, Lars, De gamla sanningarna är förbrukade och de nya ännu inte formulerade, i antologin Planera för en bärkraftig utveckling, Bygghälsningsrådet 1993.
- Pettersson, Olle, Odlingen, Naturen och Människan, Sveriges lantbruksuniversitet, Aktuellt 427, Uppsala 1994.
- Piltz, Anders, Jag tror för att förstå, SvD 10 nov 2002.
- Porritt, Jonathan, Fragile Freedom, ur: Seeing Green, Oxford, New York, Basil Blackwell Inc. År?
- Radetzki, Marian, Tillväxt och Miljö, 1990.
- Ramirez, José Luis, Förnuft som plats för känsla, i antologin: Plats för känsla, Bygghälsningsrådet 1994.
- Regan, Tom, Djurens rättigheter – En filosofisk argumentation, 1983.
- Rengifo Vásquez, Grimaldo, Culture and biodiversity in the Andes, Forest Trees and People Newsletter No 34, 1997.
- Robèrt, Karl-Henrik, Det Nödvändiga Steget, 1992.
- Rydén, Lars, Historien som framtidens spegel, Vår lösen 5-6/86.
- Strömbom, G (1999) Människans relation till naturen – Miljöengagerade människors tankar och reflektioner, Högskolan i Halmstad
- Sundqvist, Göran, Naturvetenskap och miljöproblem. Varför är forskarna oeniga?, ur: Vest, nr 13, 1989.
- Svenska Naturskyddsföreningen, Långt borta eller nära – om vårt förhållande till naturen, årsbok 2000.
- Söderbaum, Ingela (red), Plats för känsla – Samhällsplanering och mening, Bygghälsningsrådet 1994.

- Sörlin, Sverker, Naturkontraktet – om naturumgängets idéhistoria, Carlssons.
- Sörlin, Sverker, Anders Öckerman, Jorden en ö - en global miljöhistoria, Natur och kultur, 1998.
- Tunström, Martin, Bör Djurens rätt finnas i nämnderna? Barometern, okt 2002.
- Uddenberg, Nils, Natursyn och handling, Linköpings Universitet Tema Hälsa och samhälle, 1998.
- Wagner, Ulla, På naturens villkor – ett antropologiskt perspektiv, Folkens museum, Stockholm 1990.
- (White, Lynn, The Historical Roots of our Ecological Crisis. Science 155, 10 March 1967.)
- Wiman, Ingela, Natursyn i förändring, Bygd och Natur, årsbok, 1988.
- Worster, Donald, De ekologiska idéernas historia, SNS Förlag, 1996.
- vWright, Georg Henrik, Vetenskapen människan och miljön, Sveriges lantbruksuniversitet, 1991.

